O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI JIZZAX FILIALI

ISSN 2181-3884

ZAMONAVIY ILMIY-TEXNIK TADQIQOTLAR

xalqaro jurnali

Vol. 2 No. 2

2026

International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research

Volume 2 Issue 2
2026

Zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar xalqaro jurnali

2-son
2026

Международный журнал современных научно-технических исследований

Том 2 Выпуск 2
2026

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI

Xalqaro ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

P.f.d., prof., O.X. Turakulov

Bosh muharrir:

A.A. Abdumalikov

Tahrir kengashi mas’ul kotibi:

D.M. Jomurodov

Tahririyat hay’ati:

1. B.f.d., prof., S. Murodova (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
2. P.f.n., prof., S. Usmanov (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
3. T.f.n., dos., S. Tavboev (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
4. F.f.d., prof., N. Djusupov (O’zDJTU, UZB)
5. T.f.d., dos., S. Ruzimov (TTPU, UZB)
6. P.f.d., prof., G. Lekerova (SKU, KZH)
7. DSc., Ali Coşkan (ASUI, TR)
8. T.f.d., prof., D. Irgasheva (TATU, UZB)
9. T.f.d., prof., I. Siddikov (NRU TIIAME, UZB)
10. T.f.n., dos., S. Eshkabilov (NDU, US)

Zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar xalqaro elektron jurnali (International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research) O’zMU Jizzax filiali Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2022-yil 9-sentabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №038200 raqami bilan ro‘yxatidan o‘tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O‘zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-3884 ISSN raqami olingan.

© “O‘zMU Jizzax filiali” – 2023

Tahririyat manzili:

130100, Jizzax viloyati, Jizzax shahri,
Sh.Rashidov Shox ko‘chasi, 259-uy.

"GO'RO'G'LI" TURKUMIDAGI OLTI PEDAGOGIK MEXANIZMNING YAXLIT TIZIMI

Teshaboyeva Zumrad Voxidjonovna

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti, mustaqil izlanuvchi.

Annotatsiya.

Maqolada "Go'ro'g'li" turkumidagi dostonlar vositasida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning oldingi olti alohida maqolada tahlil qilingan badiiy-pedagogik mexanizmlari — nasihat-vasiyat, ibrat-andoza, sinov, antiteza, ramziy-mifopoetik obrazlar va yakuniy mukofotlanish — yaxlit tizim sifatida sintez qilinadi. Tadqiqotda ushbu olti mexanizmning o'zaro bog'liqligi, kross-referens tizimi va ularning umumiy pedagogik modeli aniqlanadi. Sintetik tahlil natijasida olti mexanizm jami yigirma olti tipologik turni, besh qiyosiy jadvalni va ikki yuzdan ortiq manba-iqtibosni qamrab olishi, shuningdek, ular bir-birini takrorlamaydigan, aksincha, o'zaro to'ldiruvchi izchil olti bosqichli zanjirni (nasihat → ibrat → sinov → antiteza → ramz → mukofot) tashkil etishi aniqlandi. Mazkur tizim "nima tarbiyalanyapti?" savolidan "qanday tarbiyalanyapti?" savoliga metodologik o'tishni ta'minlaydi hamda dissertatsiyaning amaliy-metodik qismi uchun nazariy asos vazifasini bajaradi.

Kalit so'zlar: pedagogik mexanizm, tizimli tahlil, sintez, "Go'ro'g'li", ma'naviy-axloqiy tarbiya, tipologiya, kross-referens.

ЦЕЛОСТНАЯ СИСТЕМА ШЕСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ В ЦИКЛЕ «ГЁРОГЛЫ»

Тешабоева Зумрад Вохиджоновна

Национальный институт педагогики воспитания имени Кори Ниязи, независимый исследователь.

Аннотация.

В статье в качестве целостной системы синтезируются художественно-педагогические механизмы духовно-нравственного воспитания учащихся посредством дастанов цикла «Гёроглы», проанализированные ранее в шести отдельных статьях: наставление-завещание, пример-образец, испытание, антитеза, символико-мифопоэтические образы и финальное вознаграждение. В исследовании определяется взаимосвязь шести механизмов, система перекрёстных отсылок между ними и их общая педагогическая модель. В результате синтетического анализа установлено, что шесть механизмов охватывают в общей сложности двадцать шесть типологических типов, пять сравнительных таблиц и более двухсот источников и цитат. При этом они не дублируют друг друга, а образуют взаимодополняющую последовательную шестиступенчатую цепь: наставление → пример → испытание → антитеза → символ → вознаграждение. Данная система обеспечивает методологический переход от вопроса «что воспитывается?» к вопросу «как воспитывается?» и служит теоретической основой практико-методической части диссертационного исследования.

Ключевые слова: педагогический механизм, системный анализ, синтез, «Гёроглы», духовно-нравственное воспитание, типология, перекрёстные ссылки.

AN INTEGRATED SYSTEM OF SIX PEDAGOGICAL MECHANISMS IN THE "GOROGLY" CYCLE

Teshaboyeva Zumrad Voxidjonovna

Qori Niyoziy National Institute of Pedagogy of Upbringing, Independent Researcher.

Abstract.

The article synthesizes the artistic-pedagogical mechanisms of students' spiritual and moral education through the epics of the "Gorogly" cycle, previously analyzed in six

separate articles, into an integrated system. These mechanisms include advice and testament, exemplary models, trials, antithesis, symbolic and mythopoetic images, and final reward. The study identifies the interrelationships among these six mechanisms, their cross-reference system, and their overall pedagogical model. The synthetic analysis reveals that the six mechanisms encompass a total of twenty-six typological types, five comparative tables, and more than two hundred sources and citations. Rather than duplicating one another, they form a complementary and sequential six-stage chain: advice → example → trial → antithesis → symbol → reward. This system provides a methodological transition from the question "what is being developed?" to "how is it being developed?" and serves as a theoretical foundation for the practical and methodological part of the dissertation.

Keywords: pedagogical mechanism, systemic analysis, synthesis, "Gorogly," spiritual and moral education, typology, cross-reference.

Kirish. Xalq ogʻzaki ijodi namunalari, xususan, qahramonlik dostonlari xalqning koʻp asrlik hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari, ijtimoiy-estetik ideallari va tarbiyaviy qadriyatlarini oʻzida mujassamlashtirgan muhim ma'naviy manbalardan biridir. Bunday asarlarda shaxsning ma'naviy-axloqiy kamoloti faqat muayyan gʻoya yoki pand-nasihatlarni bayon etish orqali emas, balki murakkab badiiy vositalar, obrazlar tizimi, syujet voqealari, ziddiyatlar, ramzlar va poetik yakunlar vositasida amalga oshiriladi. Shu jihatdan folklor asarlarining tarbiyaviy mohiyatini faqat "qanday axloqiy qadriyatlar ilgari surilgan?" degan savol asosida oʻrganish yetarli emas. Mazkur qadriyatlarning badiiy matn tarkibida qanday shakllantirilishi, tinglovchi yoki oʻquvchi ongiga qanday vositalar orqali yetkazilishi ham alohida ilmiy tadqiqotni talab qiladi.

Oʻzbek xalq qahramonlik eposining yirik namunalaridan biri boʻlgan "Goʻroʻgʻli" turkumi ana shunday murakkab badiiy va pedagogik imkoniyatlarga ega folklor hodisasidir. Turkum dostonlarida vatanparvarlik, jasorat, sadoqat, adolat, doʻstlik, mardlik, sabr-toqat va boshqa ma'naviy-axloqiy qadriyatlar qahramonlar nutqi, xatti-harakati, turli sinov va ziddiyatlar, ijobiy hamda salbiy obrazlar qarama-qarshiligi, ramziy-mifopoetik tasvirlar va voqealarning yakuniy yechimi orqali ifodalanadi. Mazkur qadriyatlarning badiiy matnda namoyon boʻlishi tasodifiy yoki bir yoʻnalishli jarayon emas, balki oʻzaro bogʻlangan bir necha badiiy-pedagogik vositalarning hamkorligi natijasidir.

"Goʻroʻgʻli" turkumidagi tarbiyaviy ta'sirning nasihat-vasiyat, ibrat-andoza, ziddiyat-sinov, antiteza, ramziy-mifopoetik obrazlar hamda yakuniy mukofotlanish kabi mexanizmlari mustaqil tadqiqot obyektlari sifatida oʻrganilgan. Har bir mexanizm oʻzining ichki tipologiyasi, badiiy ifoda vositalari, pedagogik funksiyasi va nazariy-metodologik asoslari bilan tavsiflangan. Biroq mazkur mexanizmlarning alohida tadqiq etilishi ularning umumiy tizimdagi oʻrni, oʻzaro funksional aloqalari va yagona pedagogik model sifatidagi xususiyatlarini toʻliq ochib bermaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot "Goʻroʻgʻli" turkumidagi dostonlar vositasida oʻquvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning avvalgi tadqiqotlarda alohida oʻrganilgan olti badiiy-pedagogik mexanizmini yagona tizim sifatida umumlashtirishga qaratildi. Shu sababli tadqiqot metodologiyasining asosini alohida doston parchalarini yangidan tahlil qilish emas, balki nasihat-vasiyat, ibrat-andoza, ziddiyat-sinov, antiteza, ramziy-mifopoetik obrazlar hamda yakuniy mukofotlanish mexanizmlariga oid avvalgi ilmiy natijalarni qayta koʻrib chiqish, qiyoslash va sintetik asosda umumlashtirish tashkil etdi.

Tadqiqotda, avvalo, tizimli yondashuvdan foydalanildi. Mazkur yondashuv olti pedagogik mexanizmni bir-biridan ajratilgan mustaqil hodisalar sifatida emas, balki yagona badiiy-pedagogik tizimning oʻzaro bogʻliq tarkibiy qismlari sifatida oʻrganish imkonini berdi. Har bir mexanizmning asosiy vositasi, pedagogik funksiyasi, idrok jarayonidagi oʻrni, ustuvor psixologik-pedagogik komponenti hamda tipologik xususiyatlari oʻzaro qiyoslandi. Natijada ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlanib, mexanizmlar oʻrtasidagi funksional bogʻliqliklar tizimlashtirildi.

Qiyosiy tahlil metodi yordamida olti mexanizmning tarbiyaviy ta'sir vositalari oʻzaro solishtirildi. Bunda nasihatning soʻz orqali bevosita ta'sir koʻrsatishi, ibratning qahramon xatti-harakati vositasida bilvosita ta'sir etishi, sinovning shaxsiy tajriba va ziddiyat orqali axloqiy xulosaga olib kelishi, antitezaning qarama-qarshi qutblarni qiyoslash asosida baholash imkonini yaratishi, ramziy-mifopoetik obrazlarning mavhum tushunchalarni hissiy-obrazli shaklda ifodalashi hamda yakuniy mukofotlanishning poetik adolat orqali axloqiy xulosani mustahkamlashi asosiy qiyosiy mezonlar sifatida belgilandi.

Tadqiqotda sintetik tahlil metodi alohida metodologik ahamiyat kasb etdi. Ushbu metod yordamida avvalgi olti tadqiqotda aniqlangan tipologik xulosalar yagona konseptual model doirasida birlashtirildi. Sintez jarayonida har bir mexanizmning mustaqil xususiyatlarini saqlagan holda, ularning umumiy tarbiyaviy jarayondagi oʻrni aniqlandi. Natijada "nasihat → ibrat → sinov → antiteza → ramz → mukofot" koʻrinishidagi izchil badiiy-pedagogik zanjir ishlab chiqildi. Mazkur zanjirda har bir keyingi mexanizm avvalgi bosqichda shakllangan axloqiy tasavvur va xulosalarni yangi badiiy vosita hamda yangi idrok darajasida davom ettirishi va mustahkamlashi asoslandi.

Shuningdek, tadqiqotda tipologik tahlil usulidan foydalanildi. Avvalgi tadqiqotlarda har bir pedagogik mexanizm

doirasida aniqlangan tipologik turlar qayta umumlashtirilib, ularning umumiy tizimdagi oʻrni belgilandi. Bu usul olti mexanizmning ichki tarmoqlanish darajasini, ularning funksional murakkabligi hamda umumiy pedagogik tizimdagi rivojlanish yoʻnalishini aniqlashga xizmat qildi.

Kross-referens tahlili tadqiqotning muhim metodik usullaridan biri sifatida qoʻllanildi. Bunda bir doston voqeasi, syujet elementi yoki obrazning bir necha pedagogik mexanizm doirasida qanday funksional mazmun kasb etishi oʻrganildi. Xususan, muayyan obraz yoki voqeaning bir tadqiqotda sinov vositasi, boshqa bir tadqiqotda antitezaviy qarama-qarshilik, yana boshqa holatda ramziy yoki poetik adolat elementi sifatida namoyon boʻlishi aniqlanib, bu holatlar mexanizmlarning bir-birini takrorlamasdan, turli nazariy nuqtayi nazardan oʻzaro toʻldirishini koʻrsatishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirishda strukturaviy-funksional tahlil usulidan ham foydalanildi. Mazkur metod asosida har bir mexanizmning yaxlit tizimdagi vazifasi aniqlanib, ularning ikki asosiy funksional guruhga ajralishi asoslandi. Jumladan, nasihat, ibrat va sinov axloqiy tushuncha hamda qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi mexanizmlar sifatida, antiteza, ramz va yakuniy mukofotlanish esa shakllangan tasavvurlarni qiyoslash, hissiy-obrazli kodlash va yakuniy baholash orqali mustahkamlovchi mexanizmlar sifatida tavsiflandi.

Tadqiqotning metodologik ishonchliligini ta'minlash maqsadida sintez jarayonida avvalgi olti tadqiqotda aniqlangan va matniy hamda nazariy jihatdan asoslangan natijalarga tayanildi. Umumlashtirish davomida yangi, dalillanmagan nazariy xulosalarni sun'iy ravishda kiritmaslik, faqat avvalgi tahlillarda aniqlangan tipologik xususiyatlar va tasdiqlangan bogʻlanishlarni yagona tizim doirasida qayta tashkil etish tamoyiliga amal qilindi. Shu asosda tadqiqot "Goʻroʻgʻli" turkumidagi pedagogik mexanizmlarning individual tavsifidan ularning oʻzaro aloqadorligi va yaxlit funksional modelini aniqlashga yoʻnaltirildi.

Natijada qoʻllangan tizimli, qiyosiy, sintetik, tipologik, strukturaviy-funksional va kross-referens tahlil metodlari "Goʻroʻgʻli" turkumidagi olti badiiy-pedagogik mexanizmning oʻzaro bogʻliqligini aniqlash, ularning takrorlanmaydigan funksiyalarini belgilash hamda yagona, izchil tarbiyaviy tizim sifatidagi modelini asoslash imkonini berdi.

NATIJA

Tarbiyaning eng toʻgʻridan-toʻgʻri, soʻz orqali amalga oshuvchi shakli turkumda yetti tipologik turga (safar oldi, hokimiyat topshirish, nikoh, vasiyat, ustoz-shogird, jang oldi, oʻz-oʻzini tanqid nasihatlari) ajratildi. Bu olti mexanizm ichida eng keng tarmoqlangan tipologiya boʻlib, u ogʻzaki-pedagogik an'anada nasihatning qahramon hayotining deyarli har bir hal qiluvchi bosqichida qayta-qayta faollashuvchi, vaziyatga moslashuvchan vosita ekanini koʻrsatadi. Mexanizmning nazariy asosini B. Ziyomuhammadovning ogʻzaki ta'lim usullari tasnifi tashkil etadi: "Bu uslublarni qoʻllashda oʻqituvchi soʻz vositasida oʻquv materialini bayon qiladi, tushuntiradi, oʻquvchilar esa tinglash, eslab qolish orqali qabul qiladilar" [1, 102-b.]. Bu ta'rif nasihat-monologning kognitiv, "tushuntirish-eslab qolish" jarayoniga asoslanganini koʻrsatadi.

Ibrat-andoza (qahramon xatti-harakati orqali bilvosita tarbiya) mexanizmi olti turga ajratilib, A. Banduraning ijtimoiy oʻrganish nazariyasi (Social Learning Theory) bilan nazariy asoslandi hamda nasihat mexanizmi bilan tizimli qiyoslandi; bu qiyos shuni koʻrsatdiki, ikki mexanizm tarbiya predmetida (axloqiy fazilat) bir xil boʻlsa-da, ta'sir vositasi (soʻz/amal), yoʻnalishi (toʻgʻri/bilvosita) va kuzatuvchining maqomida (tinglovchi/guvoh) tubdan farqlanadi. Bu farq ularni bir-birini takrorlamaydigan, balki bir-birini toʻldiruvchi mustaqil mexanizmlar sifatida asoslashga imkon beradi. M. Ochilov va N. Ochilovaning tasnifida "namuna, ibrat koʻrsatish metodi" ishontirish metodidan alohida, mustaqil metod sifatida ajratiladi [2, 168-b.]. Bu tasnifning oʻzi nasihat va ibrat oʻrtasidagi metodologik farqni pedagogika fani doirasida tasdiqlaydi.

Ziddiyat-sinov orqali axloqiy saboq berish mexanizmi toʻrt turga (kuch-qudrat, aql-idrok va sabr, vasvasa-igʻvo, zanjirsimon-kompleks sinov) ajratilib, N. Avliyakulov va N. Musayevaning muammoli ta'lim nazariyasi bilan bogʻlandi. Mualliflar muammoli vaziyatlarni toʻrt bosqichli shkalaga ajratadilar: oddiy, oʻqituvchi tomonidan yaratilib, hal qilinadigan vaziyatdan to oʻquvchining oʻzi tomonidan mustaqil yaratilib, mustaqil hal qilinadigan vaziyatgacha [3, 81-b.]. Bu tipologiya dostonlardagi "sinov zanjiri" kompozitsion qolipining tasodifiy emas, aksincha, qahramonning axloqiy fazilatlarini bosqichma-bosqich, kuchayib boruvchi murakkablik darajasida sinovdan oʻtkazuvchi izchil pedagogik vosita ekanini isbotlaydi.

Antiteza (ijobiy-salbiy obrazlar qarama-qarshiligi) mexanizmi uch turga (umumbashariy-kosmologik, nomli antagonist orqali shaxsiy, mavhum tushunchalar antitezasi) ajratildi. J. Eshonqulning zardushtiylik dualizmi nazariyasi bu tipologiyaning nazariy poydevorini tashkil etadi: "Goʻroʻgʻli" turkumidagi dev/ajdarho obrazi "ezgulik va yovuzlik, nur va zulmat kabi qutbli tushunchalarning badiiy ifodasi" sifatida koʻrilishi mumkinligi koʻrsatildi [4, 112-b.].

Ramziy-mifopoetik obrazlar orqali tarbiya mexanizmi uch turga (tulpor ot, pari, bogʻ) ajratildi. Sh. Turdimovning "Qahramonlik eposida alplik tizimi" maqolasi ot obrazining qahramon bilan deyarli bir xil maqomga ega ekanini koʻrsatadi: "Chiltanlar sohibqironni koʻtara oluvchi ot ham sohibqiron boʻlishi kerak deb, Gʻirotga ham antahur mayidan berishdi" [5, 515-b.]. Bu uch obraz (tulpor ot, pari, bogʻ) dev/ajdarho ramzi bilan birga yaxlit semiotik tizim sifatida koʻrsatilib, turkumning mavhum axloqiy tushunchalarni yosh tinglovchi uchun hissiy-obrazli kodlarga aylantirish mexanizmi isbotlandi.

Yakuniy mukofotlanish (poetik adolat) yakuniy, sintezlovchi qismi ham uch turga (murod-maqsadga yetish, yovuzlikning jazolanishi, jamoaviy toʻy-tomosha) ajratildi. Bu K. Imomovning ertak-doston kompozitsiyasi nazariyasi

bilan asoslandi: “Syujet komik voqealarga boyligi, tugallanganligi, muvaffaqiyatli yakuni bilan ajralib turadi” [6, 64-b.] – bu mexanizm oldingi besh mexanizm tomonidan shakllantirilgan axloqiy xulosalarni dostonning kompozitsion yakunida mustahkamlab, “Go‘ro‘g‘li” turkumidagi tarbiyaviy ta’sirning to‘liq, uzviy davrasini (nasihat → ibrat → sinov → antiteza → ramz → mukofot) yakunlaydi.

Yuqorida umumlashtirilgan olti mexanizm alohida-alohida emas, balki bir-birini kross-referens tarzida tasdiqlovchi, o‘zaro to‘ldiruvchi yaxlit badiiy-pedagogik tizimni tashkil etadi. Chamidxonning “o‘z jazosi o‘zi bilan” halok bo‘lishi [7, 218-b.] voqeasi uch marta – antiteza (salbiy qutbning kosmologik tabiati), ramziy-mifopoetik obrazlar (qush qiyofasiga aylanish ramzi) va yakuniy mukofotlanish (poetik adolat formulasi) mexanizmlari doirasida – har safar turli nazariy aspektda qayta ko‘rib chiqildi, bu esa olti mexanizmning o‘zaro uzviy, bir-birini takrorlamaydigan bog‘liqligini amalda isbotladi.

1-jadval. “Go‘ro‘g‘li” turkumidagi olti pedagogik mexanizmning qiyosiy-umumlashtiruvchi ko‘rsatkichlari

Mezon	**3.1. Nasihat**	**3.2. Ibrat**	**3.3. Sinov**	**3.4. Antiteza**	**3.5. Ramz**	**3.6. Mukofot**
Asosiy vosita	So‘z	Kuzatilgan amal	Shaxsiy tajriba	Kontrast	Semiotik belgi	Kompozision yakun
Idrok mexanizmi	Tushunish	Taqlid	Ishtirok	Qiyoslash	Dekodlash	Mustahkamlash
Ustuvor komponent	Kognitiv	Xulq-atvor	Irodaviy	Emosional-qiymat	Assosiativ-obrazli	Emosional-baholash
Turlar soni	Yetti	Olti	To‘rt	Uch	Uch	Uch
Asosiy nazariy manba	B.Ziyomuhammadov	A.Bandura / M.Ochilov	N.Avliyakulov	J.Eshonqul / M.Qodirov	Sh.Turdimov / O.Qayumov / A.Tilov	K.Imomov / M.Ochilov
Dars turi	Nasihat-tahlil	Ibrat-rolli o‘yin	Ibrat-rolli o‘yin	Debat-antiteza	Ijodiy-ramziy	Ijodiy-ramziy

1-jadvalda ko‘rsatilgan olti mexanizmning tizimli tahlili uch muhim qonuniyatni ochib beradi. Birinchidan, mexanizmlar “idrok mexanizmi” ustunida ko‘rsatilgan izchillikda murakkablashib boradi: tushunish (passiv-kognitiv) → taqlid (faol-xulq-atvor) → ishtirok (shaxsiy-irodaviy) → qiyoslash (tanqidiy-baholash) → dekodlash (simvolik-interpretativ) → mustahkamlash (yakuniy-emotsional). Bu izchillik tasodifiy emas, u B. Blum taksonomiyasidagi kognitiv jarayonlarning soddadan murakkabga tomon rivojlanish tamoyiliga o‘xshash tuzilishni namoyish etadi. Ikkinchidan, “dars turi” ustuni ko‘rsatadiki, olti mexanizm to‘rt dars turiga mujassamlashadi – bunda 3.2 va 3.3 (ikkisi ham “ko‘rsatish-sinash” ijtimoiy o‘rganish zanjirining qismi) hamda 3.5 va 3.6 (ikkisi ham ijodiy-baholash yo‘nalishidagi yakuniy bosqich) mos ravishda birlashtiriladi. Uchinchidan, “turlar soni” ustunidagi kamayish tendensiyasi (7 → 6 → 4 → 3 → 3 → 3) diqqatga sazovor: bu mexanizmlarning ilk, keng tarmoqlangan (nasihat, ibrat) bosqichdan keyingi, torayib boruvchi, ammo chuqurlashuvchi (sinov, antiteza, ramz, mukofot) bosqichlarga o‘tishini aks ettiradi – bu kompozitsion jihatdan ham mantiqiy, chunki dostonning oxiriga yaqinlashgan sari voqealar yig‘ma, yakunlovchi tavsifga ega bo‘lib boradi.

Olti mexanizmni alohida-alohida emas, yagona tizim sifatida ko‘rsatuvchi eng ishonchli dalil ularning o‘zaro kross-referens aloqalari hisoblanadi. Nasihat va ibrat mexanizmlari o‘rtasidagi aloqa A. Xoliqovning “taqlid qilish”ni ishontirishning uchta turidan biri sifatida sanashida [8, 66-b.] nazariy jihatdan ko‘rsatilgan edi. Bu nasihat (so‘z orqali ta’sir) va ibrat (amal orqali ta’sir) mexanizmlarining yagona ishontirish tizimining ikki qutbi ekani haqidagi xulosani asoslaydi. Ibrat va sinov mexanizmlari o‘rtasidagi aloqa eng zich: ular “ko‘rsatish-sinash” degan yagona ijtimoiy o‘rganish zanjirining ikki bosqichi sifatida biz tomonimizdan bir dars turida (ibrat-rolli o‘yin) birlashtirilgan. Sinov va antiteza mexanizmlari o‘rtasidagi aloqa Ahmad Sardor obrazi orqali namoyon bo‘ladi. Bu personaj ham sinov (uning yovuz niyatlari qahramonni sinovdan o‘tkazadi), ham antiteza (u Go‘ro‘g‘lining to‘g‘ridan-to‘g‘ri salbiy qutbi sifatida) mexanizmlari doirasida tahlil qilingan. Antiteza va ramz mexanizmlari o‘rtasidagi aloqa dev/ajdarho obrazi orqali eng aniq ko‘rinadi. Bu obraz antiteza mexanizmida kosmologik-salbiy qutb sifatida kiritilgan bo‘lib, ramziy-mifopoetik obrazlar mexanizmida esa tulpor ot, pari va bog‘ bilan birga yaxlit semiotik tizimning (bu safar – salbiy qutbdagi) qismi

sifatida qayta ko‘rilgan. Nihoyat, ramz va mukofot mexanizmlari o‘rtasidagi aloqa eng zich metodik tatbiqqa ega: ikkalasi ham “ijodiy-ramziy topshiriqlar darsi”da birlashtirilib, ramz orqali ifodalangan axloqiy model aynan yakuniy mukofotlanish orqali tasdiqlanadi va mustahkamlanadi.

2-jadval. Olti mexanizm o‘rtasidagi asosiy kross-referens aloqalari

Mexanizm A	Mexanizm B	Bog‘lovchi element
3.1. Nasihat	3.2. Ibrat	Xoliqovning “taqlid qilish”ni ishontirishning bir turi sifatida sanashi – yagona ishontirish tizimining ikki qutbi
3.2. Ibrat	3.3. Sinov	“Ko‘rsatish-sinash” ijtimoiy o‘rganish zanjirining ikki bosqichi; bir dars turida (ibrat-rolli o‘yin) birlashgan
3.3. Sinov	3.4. Antiteza	Ahmad Sardor obrazi – ham sinovchi-yovuz kuch, ham antitezaning shaxsiy-nomli antagonisti
3.4. Antiteza	3.5. Ramz	Dev/ajdarho obrazi – antitezada salbiy qutb, ramz tizimida semiotik tizimning salbiy bo‘g‘ini
3.4. Antiteza	3.6. Mukofot	Chamidxon va Ahmad Sardorning halokati – antitezaning mantiqiy yakuni, poetik adolatning dalili
3.5. Ramz	3.6. Mukofot	“Ijodiy-ramziy topshiriqlar darsi”da birlashgan – ramz orqali ifodalangan model mukofotlanish orqali tasdiqlanadi

Olti mexanizmning integratsiya modeli: izchil tarbiyaviy zanjir.

Yuqorida aniqlangan kross-referens aloqalarini yaxlit model sifatida umumlashtirganda, “Go‘ro‘g‘li” turkumidagi tarbiyaviy ta’sir izchil, olti bosqichli zanjir ko‘rinishida tuzilganini ko‘rish mumkin. Bu zanjirning har bir bo‘g‘ini o‘zidan oldingi bo‘g‘inda shakllantirilgan axloqiy tushunchani yangi vosita va yangi idrok darajasida qayta ishlaydi, shu tariqa tushuncha tinglovchi ongida takror-takror, turli shaklda mustahkamlanib boradi.

Zanjirning birinchi uch bo‘g‘ini (nasihat, ibrat, sinov) tushunchani “shakllantirish” vazifasini bajaradi. Nasihat uni so‘z orqali bayon qiladi, ibrat uni amalda ko‘rsatadi, sinov esa tinglovchini (qahramon timsolida) uning to‘g‘riligini sinovdan o‘tkazishga undaydi. Zanjirning keyingi uch bo‘g‘ini (antiteza, ramz, mukofot) esa tushunchani “mustahkamlash” vazifasini bajaradi – antiteza uni uning ziddi bilan qiyoslab yaqqolroq ko‘rsatadi, ramz uni hissiy-obrazli kodga aylantiradi, mukofot esa, nihoyat, uning to‘g‘riligini doston yakunida badiiy-hissiy darajada tasdiqlaydi.

Bu ikki uch bo‘g‘inli guruh (“shakllantirish” va “mustahkamlash”) o‘rtasidagi simmetriya olti mexanizmning tasodifiy emas, aksincha, sinchkov o‘ylangan kompozitsion-pedagogik tizim ekanini yana bir karra ko‘rsatadi.

3-jadval. Olti mexanizmning ikki bosqichli integratsiya modeli

Bosqich guruhi	Mexanizmlar	Vazifa	Natija
I. Shakllantirish	3.1 Nasihat → 3.2 Ibrat → 3.3 Sinov	Axloqiy tushunchani bayon qilish, ko‘rsatish, sinovdan o‘tkazish	Tushunchaning dastlabki, ko‘p qirrali shakllanishi
II. Mustahkamlash	3.4 Antiteza → 3.5 Ramz → 3.6 Mukofot	Tushunchani ziddi bilan qiyoslash, kodlash, yakunda tasdiqlash	Tushunchaning barqaror, uzoq muddatli mustahkamlanishi

MUHOKAMA

Sintetik tahlilning cheklovlari ham e’tirof etilishi lozim: olti mexanizmning o‘zaro ta’sir (integratsiya) modeli mazkur maqolada matniy-tahliliy shaklda taqdim etildi, uning grafik sxema (vizual model) ko‘rinishidagi to‘liq ifodasi dissertatsiyaning asosiy matnida alohida ko‘rsatilishi rejalashtirilgan. Shuningdek, sintez faqat III bobda tahlil qilingan doston materiali doirasida amalga oshirildi; olti mexanizmning boshqa turkum-dostonlar (masalan, “Alpomish” yoki boshqa qahramonlik eposlari) materialida qanchalik umumlashishi mumkinligi mazkur maqola doirasidan tashqarida qoldi va bu keyingi qiyosiy-eposshunoslik tadqiqotlari uchun istiqbolli yo‘nalish bo‘lishi mumkin.

Olti mexanizmning “ustuvor komponent” ustunida ko‘rsatilgan tarqalishi (kognitiv, xulq-atvor, irodaviy, emotsional-qiymat, assotsiativ-obrazli, emotsional-baholash) bizning ishchi ta’rifimizdagi uchta asosiy komponentni

(kognitiv, emotsional-qiymat, xulq-atvor) qanday to‘liqroq, olti nozik darajaga ajratish mumkinligini ko‘rsatadi. Bu tarqalish tasodifiy emas: u shaxsning ma’naviy-axloqiy rivojlanishi bir xil, bir tekis jarayon emas, balki turli psixologik mexanizmlar (bilish, taqlid, iroda, baholash, assotsiatsiya, hissiy tasdiq) orqali kechuvchi ko‘p qirrali hodisa ekanini aks ettiradi. Bu kuzatuv bizning umumnazariy hissamizni boyitadi: u “ma’naviy-axloqiy tarbiya” tushunchasini bir o‘lchovli emas, olti o‘lchovli psixologik-pedagogik hodisa sifatida ko‘rishni taklif etadi, bu esa zamonaviy tarbiya nazariyasidagi murakkab, ko‘p qirrali yondashuvlarga (masalan, kognitiv, ijtimoiy-hissiy va xulq-atvor yo‘nalishlarini birlashtiruvchi integral modellarga) metodologik jihatdan yaqin turadi.

Shuningdek, olti mexanizmning o‘zaro aloqasi nafaqat nazariy, balki amaliy-metodik darajada ham tekshirildi: 1-jadvalda ko‘rsatilgan to‘rt dars turi (nasihat-tahlil, ibrat-rolli o‘yin, debat-antiteza, ijodiy-ramziy topshiriqlar) ularning pedagogik amaliyotga izchil tatbiq etilishini ta’minlaydi. Diqqatga sazovorki, bu to‘rt dars turi ham, xuddi olti mexanizm kabi, ikki guruhga ajraladi: birinchi ikki dars turi (nasihat-tahlil, ibrat-rolli o‘yin) ko‘proq “shakllantiruvchi”, keyingi ikki dars turi (debat-antiteza, ijodiy-ramziy topshiriqlar) esa ko‘proq “baholovchi-mustahkamlovchi” xususiyatga ega – bu parallellik nazariy (olti mexanizm) va amaliy (to‘rt dars turi) darajalar o‘rtasidagi izchillikni yana bir karra tasdiqlaydi.

XULOSA

O‘tkazilgan sintetik tahlil “Go‘ro‘g‘li” turkumidagi dostonlar vositasida o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning olti badiiy-pedagogik mexanizmi – nasihat-vasiyat, ibrat-andoza, sinov, antiteza, ramziy-mifopoetik obrazlar va yakuniy mukofotlanish – jami yigirma olti tipologik turni, besh qiyosiy-umumlashtiruvchi jadvalni va ikki yuzdan ortiq bevosita manba-iqtibosini qamrab olgan, o‘zaro uzviy bog‘liq yaxlit tizimni tashkil etishini ko‘rsatdi. Bu tizim izchil, olti bosqichli zanjir (nasihat → ibrat → sinov → antiteza → ramz → mukofot) ko‘rinishida tuzilgan bo‘lib, undagi har bir keyingi mexanizm oldingisining natijasini yangi vosita va yangi darajada mustahkamlaydi. “Go‘ro‘g‘li” turkumidagi olti pedagogik mexanizmning yaxlit tizim sifatidagi mavjudligi dissertatsiyaning markaziy nazariy da’vosini – “Go‘ro‘g‘li” turkumi shunchaki axloqiy qadriyatlar to‘plamini aks ettiruvchi badiiy asar emas, balki bu qadriyatlarni uzatishning ichki, sinchkov ishlangan badiiy-pedagogik tizimiga ega murakkab madaniy-ta’limiy hodisa ekanini – empirik ravishda tasdiqlaydi. Bu xulosa, o‘z navbatida, o‘zbek mumtoz dostonchiligining boshqa namunalarini (masalan, “Alpomish”, “Kuntug‘mish” yoki boshqa qahramonlik eposlari) ham shunga o‘xshash tizimli-pedagogik nuqtayi nazardan qayta ko‘rib chiqish mumkinligini ko‘rsatadi – bu esa milliy folklorshunoslik va pedagogika fanlari tutashgan nuqtada yangi, istiqbolli tadqiqot yo‘nalishining ochilishiga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ziyomuhammadov B. *Pedagogika: oliy o‘quv yurtlari uchun o‘quv qo‘llanma.* – Toshkent: Turon-Iqbol, 2006.
2. Ochilov M., Ochilova N. *Oliy maktab pedagogikasi.* – Toshkent: Aloqachi, 2008.
3. Avliyakulov N. X., Musayeva N. N. *Pedagogik texnologiya.* – Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2012.
4. Eshonqul J. *Folklor: obraz va talqin.* – Qarshi: Nasaf, 1999.
5. Turdimov Sh. Qahramonlik eposida alplik tizimi // *XX asr o‘zbek folklorshunosligi: antologiya* / tuzuvchilar O. To‘laboyev, M. Jo‘rayev va boshq.; mas’ul muharrir M. Jo‘rayev. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017. – B. 515.
6. Imomov K. Ertak // *O‘zbek folklori ocherklari: uch tomlik.* 2-jild / mas’ul muharrir B. Sarimsoqov. – Toshkent: Fan, 1989.
7. *Zulfizar* // *Go‘ro‘g‘li dostonlari: to‘rt jildlik.* 2-jild: *Avazxon* / aytuvchi Rahmatulla shoir Yusuf o‘g‘li. – 1997. – B. 218.
8. Xoliqov A. *Pedagogik mahorat: darslik.* – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2011.